

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРІЇ

УДК 340: 63.3

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2025/3.44>

Аніщук Н. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»

Горяга О.В.

Національний університет «Одеська юридична академія»

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ГЕНДЕРНОЇ ІСТОРІЇ З ІСТОРІЄЮ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Статтю присвячено дослідженню проблеми взаємозв'язку гендерної історії з історією української культури. Метою дослідження є проведення комплексного та системного аналізу щодо виявлення взаємозв'язку між гендерною історією та історією української культури.

Зазначається, що гендерна історія – новий напрям історії та гендерних досліджень, що вивчає минуле з точки зору гендеру та структурно поділяється на так звану «історію жінок» та «історію чоловіків», або «жіночу історію» та «чоловічу історію». Підкреслюється, що вітчизняна гендерна історія значну увагу приділяє висвітленню історії жінок, тобто у контексті «жіночого питання».

Доведено, що існує безпосередній зв'язок між гендерною історією та історією української культури, який проявляється, насамперед, під кутом зору дослідження історії жіноцтва, тобто "жіночої історії". Це дозволяє історикам: по-перше, розкрити образ жінки в історії української культури; по-друге, ознайомитися з життєписом та діяльністю видатних українських жінок, які прославилися у сфері культури; по-третє, розкрити вплив українського жіноцтва на хід вітчизняного культурологічного процесу; по-четверте, сприяти осмисленню ролі жінок в історії вітчизняної культури; по-п'яте, висвітлити гендерні ролі в історії української культури.

Надано висновки з порушеної проблеми. Доводиться, що гендерна історія перебуває у тісному зв'язку з історією української культури. Ці галузі перетинаються, адже гендерна історія розглядає, як культури формували гендерні норми, а історія української культури включає гендерні аспекти (наприклад, як культура зображувала жінок та чоловіків у вітчизняній історії), показуючи, що «гендер» (соціальна роль) відрізняється від біологічної статі. Вищенаведене дозволяє дійти висновку, що ці галузі пов'язані між собою, доповнюючи одна одну у питаннях гендеру.

Ключові слова: гендер, гендерна історія, історія української культури, гендерний підхід, гендерні ролі.

Постановка проблеми. Актуальність теми полягає у тому, що побудова сучасного демократичного суспільства неможлива без створення рівних можливостей для людей різних статей. Україна, як країна, що обрала демократичний шлях розвитку, взяла на себе низку зобов'язань, в т. ч. щодо досягнення дійсної гендерної рівності. У зв'язку з обранням Україною курсу на забезпечення

гендерної рівності в нашій державі активного розвитку набувають гендерні дослідження. У вищих навчальних закладах України студентам для вивчення пропонуються різні спецкурси з гендерної проблематики, наприклад, "Гендер в історії", "Історія українського жіноцтва: соціокультурний аспект", "Гендерний підхід в історичних дослідженнях", "Правові аспекти гендеру", "Гендер і

сучасне суспільство", "Гендерні проблеми сучасного суспільства", "Гендер і культура", тощо. Безумовно, в умовах побудови гендерної демократії в Україні важливого значення набуває вивчення гендерної історії, що сприяє кращому розумінню новітніх напрямків історичних наукових досліджень, переосмисленню місця, ролі, активності, волевиявлення й самореалізації чоловіків і жінок у змінних історичних умовах соціального буття певної епохи, усвідомленню гендеру як принципу практичного реконструювання сучасного суспільства.

Гендерна історія є новою історичною дисципліною. Опанування методологією і концептуальним апаратом гендерної історії і усвідомлення інтегративного потенціалу гендерного аналізу в історичній науці є вкрай важливим в умовах обрання курсу України на паритетну демократію. Оскільки гендерна історія має взаємозв'язок з історією української культури, цілком доцільним є встановити його з теоретичної точки зору, вдаючись до використання гендерного підходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, дає підставу стверджувати, що в Україні відсутні вітчизняні комплексні дослідження за обраною темою. Віддаючи належне дослідженням вітчизняних гендеристів М. Байдак [3], С. Гладченко [4], О. Кісь [5], О. Кисельова [9], В. Маліков [6], О. Петренко [7], І. Степанова [9], М. Шаповал [9], Н. Шевченко [10], слід зазначити, що обрана тема залишається малодослідженою у сучасній гендерній науці та потребує ґрунтового наукового аналізу.

Метою дослідження є проведення комплексного та системного аналізу щодо виявлення взаємозв'язку між гендерною історією та історією української культури.

Для розкриття цієї мети поставлено наступні завдання:

- розкрити поняття та суть гендерної історії;
- надати теоретичне визначення історії української культури;
- проаналізувати гендерний підхід в історії української культури;
- встановити взаємозв'язок гендерної історії з історією української культури у контексті гендеристики

Виклад основного матеріалу. Гендерна історія – новий напрям історії та гендерних досліджень, що вивчає минуле з точки зору гендеру та структурно поділяється на так звану "історію жінок" та "історію чоловіків", або "жіночу історію"

та "чоловічу історію". Багато в чому є наслідком "жіночої історії". Дисципліна здебільшого розглядає, яким чином історичні події та періодизація впливали на жінок на відміну від чоловіків.

Отже, гендерна історія є спеціальною історичною дисципліною, предметом вивчення якої є історична ретроспектива гендерних відносин, починаючи з найдавніших часів до сучасності. Оволодіння дисципліною "Гендерна історія" передбачає пізнання системи наукових поглядів на відносини й статус жінки і чоловіка, їхнє соціальне життя та життєвий досвід, набуття й реалізацію ними соціально-рольових характеристик і особливостей.

Гендерна історія як частина нового міждисциплінарного наукового напрямку – гендерних досліджень – сформувалася на Заході наприкінці 70-х – початку 80-х рр. XX ст. Хоча пошуки витоків неминуче приведуть нас в 1960-і рр. Важливого внеску на шляху започаткування гендерної історії зробили французькі вчені-гендеристи: Мішель Перро та Франсуаза Тебо. Зокрема, остання прославилася як викладачка, науковець, фахівець з жіночої історії та з історії фемінізму. Вона стала заслуженою професоркою сучасної історії університетів Авіньйону та Парижу, співдиректоркою журналу «Кліо. Жінки, гендер, історія», у минулому була головою Асоціації розвитку жіночих та гендерних студій «Mnemozine». Франсуаза Тебо є авторкою кількох монографій з жіночої історії, зокрема книги «Жінки за часів Першої світової війни» (2013) [2].

До середини 1970-х рр. панувало прагнення "відновити історичне існування жінок", написати особливу "жіночу історію". На рубежі 70-х і 80-х рр. XX ст. оновлення феміністської теорії, розширення методологічної бази міждисциплінарних досліджень, створення нових комплексних пояснювальних моделей не сповільнило позначитися і на зовнішності «жіночої історії»: були перевизначені самі поняття чоловічого і жіночого. У 1980-і рр. ключовою категорією аналізу стає гендер (англ. gender – рід), покликаний виключити біологічний і психологічний детермінізм, який постулював незмінність умов опозиції чоловічого і жіночого начал, зводячи процес формування і відтворення статевої ідентичності до індивідуального сімейного досвіду суб'єкта і абстрагуючись від його структурних обмежувачів та історичної специфіки [2].

Різниця між жіночими та гендерними дослідженнями визначається змістом ключових понять "стать" і "гендер". Гендерні статус, ієрархія і

моделі поведінки не задаються природою, а наказують інститутами соціального контролю та культурними традиціями, відтворення ж гендерної свідомості на рівні індивіда підтримує сформовану систему відносин панування і підпорядкування в усіх сферах. У цьому контексті гендерний статус виступає як один з конституують елементів соціальної ієрархії і системи розподілу влади, престижу і власності [2].

Інтегративний потенціал гендерних досліджень не міг не привернути тих представників «жіночої історії», які прагнули не тільки "повернути історії обидві статі", але й відновити цілісність соціальної історії. Гендерний підхід швидко набув безліч прихильників і співчуваючих в середовищі соціальних істориків та істориків культури. У результаті перегляду концептуального апарату і методологічних принципів історії жінок народилася гендерна історія, предметом дослідження якої стають гендерні відносини [2].

Можна стверджувати, що існує прямий зв'язок між гендерною історією та історією української культури. Слід зазначити, що історія української культури є історичною дисципліною, що вивчає минуле різних країн у культурологічному аспекті. Історія української культури – дисципліна, яка покликана репрезентувати культурну спадщину українського народу, його духовні і матеріальні надбання. Історія української культури співвідносна з іншими галузями історії, такими як соціальна історія, гендерна історія. Однак історія української культури має суттєві відмінності, зумовлені тим, що в центрі її уваги перебуває сфера культури.

У традиційному сенсі культура розуміється як сукупність духовних і матеріальних цінностей, накопичених людством протягом усієї історії. Культура має гендерний вимір. Перш за все, це стосується забезпечення культурних прав як жінок, так і чоловіків. Право вільно брати участь у культурному житті суспільства або громади, насолоджуватися мистецтвом, долучатися до культурних практик, робити свій внесок у розвиток та отримувати від нього зиски закріплено в Загальній декларації прав людини, прийнятій Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй у 1948 році. Права людини є передумовою для збагачення культурного різноманіття та забезпечення людської творчості в умовах рівності, людської гідності та недискримінації. Культурні права людини також забезпечують доступ до досягнень культури незалежно від статі, віку, національності, місця проживання тощо [9, с. 5–6].

Оскільки культура має гендерний вимір, то важливого значення набуває застосування гендерного підходу в історії української культури. Слід зазначити, що гендерний підхід в науці – 1) принципово новий підхід, що означає зміну ціннісних орієнтацій людини та перегляд багатьох звичних уявлень про світ; 2) ґрунтується на ідеї про те, що важливим є не біологічні або фізичні відмінності між чоловіками та жінками, а те культурне й соціальне значення, яке суспільство надає цим відмінностям. Використання гендерного підходу, характерне для західного соціального та гуманістичного знання, подає широкі можливості для переосмислення культури, соціуму, місця у ньому людини. Права людини не знають відмінностей статі, раси, націй, релігій та переконань [1].

Гендерний підхід допомагає розкрити приховані сторінки української історії, такі як діяльність жіночих організацій, роль жінок у національному відродженні та їх повсякденне життя в різні періоди. Історія української культури за допомогою гендерного підходу досліджує еволюцію гендерних ролей у вітчизняній культурі, насамперед, роль жінки у культурному житті суспільства.

За допомогою гендерного підходу можна простежити як еволюціонували гендерні ролі в історії української культури: від патріархальних і міфологічних образів «Берегині» та «Годувальника» (чоловік-захисник, жінка-берегиня дому) до більш складних, особливо під впливом радянської доби, де жінки були і «трудівницями» (вчительки, робітничі), але в історії України водночас з'являлись і сильні постаті, що кидали виклик цим гендерним стереотипам, як-от княгиня Ольга, Леся Українка, що свідчить про постійний перегляд гендерних ролей, тобто ролей чоловіків та жінок в історії України.

Історія української культури через гендерний підхід переосмислює історичні процеси, акцентуючи увагу на ролі жінок та чоловіків, їхніх соціальних ролях, правах і репрезентаціях у різні епохи. Це дозволяє подолати андроцентризм, висвітлюючи внесок жінок у культуру, літературу та суспільне життя.

Основні аспекти гендерного підходу в українській культурі:

- переосмислення ролі жінки: гендерний аналіз виводить жінку з ролі "невидимого суб'єкта" історії, досліджуючи її активну участь у культуротворенні, освіті та національному русі;

- культурні репрезентації: аналіз образу жінки в літературі, мистецтві та кіно, дослідження фемінних та маскуліних моделей поведінки;

– гендерна культура: система цінностей, що визначає роль статей у суспільстві, змінюючись під впливом демократичних процесів.

Історія української культури за допомогою гендерного підходу досліджує участь жіноцтва у сфері культури на різних етапах еволюції суспільства. В історії людства були непоодинокі випадки, коли жінки відігравали значну роль у сфері культури. Жінки, внесли вагомий вклад в культуру, мистецтво, освіту, науку, літературу і багато інших сфер життя України. Найвідомішими жінками в історії та сучасній культурі України є поетеси Леся Українка, Ліна Костенко, оперна співачка Соломія Крушельницька, художниці Марія Примаченко та Катерина Білокур, акторка Ада Роговцева, а також сучасні співачки, переможниці Євробачення, як-от Руслана, Джамала. Вони формують національну ідентичність через літературу, живопис, театр та музику.

Існує безпосередній зв'язок між гендерною історією та історією української культури. При цьому, слід зазначити, що на сьогодні у вітчизняній науковій сфері взаємодія гендерної історії та історії української культури проявляється, насамперед, під кутом зору дослідження історії жіноцтва, тобто "жіночої історії". Це дозволяє історикам: по-перше, розкрити образ жінки в історії української культури; по-друге, ознайомитися з життєписом та діяльністю видатних українських жінок, які прославилися у сфері культури; по-третє, розкрити вплив українського жіноцтва на хід вітчизняного культурологічного процесу; по-четверте, сприяти осмисленню ролі жінок в історії вітчизняної культури; по-п'яте, висвітлити гендерні ролі в історії української культури. Отже, у такому контексті взаємодія гендерної історії та історії української культури дозволяє науковцям, насамперед, дослідити становлення та розвиток української культури з позиції "жіночого питання" у тій сфері.

Отже, зв'язок гендерної історії та історії української культури дозволяє науковцям простежити еволюцію образу жінок в українській культурі. У цьому контексті образ жінки в українській культурі еволюціонував від традиційної берегині та хранительки роду (Княгиня Ольга, Анна Ярославна) крізь романтичну/драматичну героїню (Леся Українка, Ольга Кобилянська), сильну «нову жінку» радянської епохи (активістки, робітниця) до сучасного сильного воїна, захисниці, лідерки, що бореться за ідентичність та права, особливо в умовах війни. Це перехід від патріархальних рамок до багатогранності: від мучениці й покірної до незалежної, активної особистості.

Слід зазначити, що в незалежній Україні, починаючи з 2019 р. ООН Жінки в Україні та Український інститут заснували Премію Women In Arts, щоб підтримати та сприяти професійному розвитку жінок у сфері мистецтва та культури України на національному та міжнародному рівнях, а також долати гендерні стереотипи та усунути нерівність. Премія призначається жінкам за актуальні досягнення в українському мистецтві. Церемонія вручення відбувається щороку в березні в рамках глобального тижня мистецтв HeForShe Arts Week. Переможниць визначають у таких категоріях:

- жінки в візуальному мистецтві – художниці, скульпторки;
- жінки в музиці – музикантки, композиторки та виконавиці;
- жінки в театрі – режисерки, акторки, драматургині;
- жінки в кіно – режисерки, акторки, сценаристки;
- жінки в літературі – письменниці, поетки;
- жінки в культурному менеджменті – кураторки, продюсерки, арт-менеджерки;
- жінки в культурній журналістиці, критиці та дослідженнях – дослідниці, арт-критикині, публіцистки, літературознавиці, кіно-, театрознавиці, історикині мистецтва, редакторки (вручається з 2020 року);

особлива відзнака (Special mention) – жінки, які не є професійними мисткинями, але зробили важливий внесок в українську культуру (вручається з 2021 року) [8].

Кандидатки Премії Women In Arts оцінюються профільними експертами та експертками відповідної сфери за їхніми актуальними професійними досягненнями та суспільною активністю протягом попереднього року. Переможниця Особливої відзнаки обирається членами та членкинями Наглядової Ради шляхом голосування та поза загальним конкурсом. Щороку статуетку для переможниць створює українська скульпторка Марія Куліковська. Кисті жіночих рук, які переплітаються та символізують підтримку, захист, а також жіночу (спів)працю [8].

Висновки. Таким чином, зв'язок між гендерною історією та історією української культури проявляється в тому, що гендерна історія досліджує минуле через призму гендерних ролей, нерівностей та соціальних конструктів, аналізуючи, як історичні події впливали на жінок і чоловіків, тоді як історія культури вивчає матеріальні та нематеріальні аспекти життя суспільства у сфері культури, наприклад, мистецтва. Внесок жінок у

культуру України є визначальним та багатограним: від історичного збереження ідентичності до формування сучасного мистецького простору.

Отже, гендерна історія перебуває у тісному зв'язку з історією української культури. Ці галузі перетинаються, адже гендерна історія розглядає, як культури формували гендерні норми, а історія української культури включає гендерні аспекти

(наприклад, як культура зображувала жінок та чоловіків у вітчизняній історії), показуючи, що «гендер» (соціальна роль) відрізняється від біологічної статі. Отже, ці галузі пов'язані між собою, доповнюючи одна одну у питаннях гендеру. Вищенаведене дозволяє дійти висновку, що гендерна історія перебуває у тісному зв'язку з історією української культури.

Список літератури:

1. Анішук Н.В. Гендерний підхід в історії України. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2023. Том 34 (73). №3. С. 251–255. URL: https://hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/3_2023/34.pdf (дата звернення: 27.09.2025).
2. Анішук Н.В. Зв'язок гендерної історії з історією України. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2023. Том 34 (73). №1. С. 300–304. URL: https://hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/1_2023/43.pdf (дата звернення: 28.09.2025).
3. Байдак Мар'яна. Впливові українські політичні різних епох. Гендер в деталях: веб-сайт. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/polityka/vplyvovi-ukrainski-politikini-riznih-epoh-134887.html> (дата звернення: 26.09.2025).
4. Гладченко С. Теоретико-методологічні основи гендерної історії. *Perspective directions of science and practice: abstracts of the VI International scientific and practical conference*. Athens, Greece. 02-03 March 2020. Афіни, 2020. С. 188–189.
5. Кісь О. Жіноча історія як напрямок історичних досліджень: становлення феміністської методології. *Український історичний журнал*. 2012. № 2. С. 159–172.
6. Маліков В. В. Становлення гендерної історії та її предмету. *Вісник Національного технічного університету "ХПІ". Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства*. 36. наук. пр. Харків: НТУ "ХПІ", 2024. № 1. С. 106–111. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/78767> (дата звернення: 28.09.2025).
7. Петренко О. Гендерна історія на десерт, або як національна історія регламентує норми. *Україна модерна. Міжнародний інтелектуальний часопис: веб-сайт*. URL: <https://uamoderna.com/blogy/olena-petrenko/gender-history-desert/> (дата звернення: 28.09.2025).
8. Премія Women in Art. *Український інститут: веб-сайт*. URL: <https://ui.org.ua/sectors/projects/award-women-in-arts> (дата звернення: 27. 09. 2025).
9. Проблеми гендерної рівності в галузі культури та мистецтва / О. Кисельова; за заг. ред. М. Шаповал, І. Степанової. К.: Проект ГОБ, 2020. 31 с.
10. Шевченко Н.В. Гендер у дзеркалі історії та перспективи розвитку гендерних студій в Україні. *Український історичний журнал*. 2001. № 1. С. 30–39.

Anishchuk N.V., Horiaha O.V. THE INTERCONNECTION OF GENDER HISTORY WITH THE HISTORY OF UKRAINIAN CULTURE

The article is devoted to the study of the problem of the interconnection between gender history and the history of Ukrainian culture. The purpose of the study is to conduct a comprehensive and systematic analysis to identify the connection between gender history and the history of Ukrainian culture.

It is noted that gender history is a new direction in history and gender studies that studies the past from a gender perspective and is structurally divided into the so-called "women's history" and "men's history", or "women's history" and "men's history".

It is emphasized that national gender history pays significant attention to covering women's history, that is, in the context of the "women's issue".

It has been proven that there is a direct connection between gender history and the history of Ukrainian culture, which is manifested primarily from the perspective of studying the history of women, that is, "women's history."

This allows historians: first, to reveal the image of women in the history of Ukrainian culture; second, to familiarize themselves with the biographies and activities of prominent Ukrainian women who became famous in the field of culture; thirdly, to reveal the influence of Ukrainian women on the course of the national cultural process; fourthly, to contribute to understanding the role of women in the history of national culture; fifthly, to highlight gender roles in the history of Ukrainian culture.

Conclusions are provided on the raised problem. It is proved that gender history is closely connected with the history of Ukrainian culture. These fields overlap, as gender history examines how cultures shaped gender norms, and the history of Ukrainian culture includes gender aspects (for example, how culture depicted women and men in domestic history), showing that “gender” (social role) is different from biological sex.

The above allows us to conclude that these areas are interconnected, complementing each other in gender issues.

Key words: *gender, gender history, history of Ukrainian culture, gender approach, gender roles.*

Дата надходження статті: 05.08.2025

Дата прийняття статті: 16.09.2025

Опубліковано: 05.12.2025